Toespraak dr. Nikki Sterkenburg (in 2021 gepromoveerd op motieven van radicaal- en extreemrechtse activisten) op 11 oktober 2022, bij Nationaal Monument Kamp Amersfoort

‘Dáár had ik bij willen zijn!’

In 2015 begon ik met mijn wetenschappelijke en journalistieke onderzoek naar de vraag waarom mensen in Nederland zich aansluiten bij radicaal- en extreemrechts. Ik kwam bij demonstraties, borrels, lezingen en bijeenkomsten een mozaïek van activisten tegen met verschillende opvattingen, beweegredenen en drijfveren.

Een deel van deze activisten bleek een meer-dan-gezonde fascinatie te hebben voor de Tweede Wereldoorlog. En dan niet in de zin van geschiedkundige boeken verzamelen en documentaires kijken, maar ik ontmoette mensen die met een glinstering in hun ogen zeiden: ‘Die periode 1940-1945 was zó gaaf, daar had ik bij willen zijn!’

Ze hadden van de Tweede Wereldoorlog een heel ander beeld dan ik. Niet dat mijn opa’s en oma’s er veel over spraken, behalve dat het een rottijd was geweest. Maar als er dan soms iets werd losgelaten over de bezetting, dan ging het over beklemming en de schrikbarende omstandigheden van de hongerwinter. Over ontmenselijking, over uitputting en vernietiging.

Weggerukt van hun gezinnen en ontdaan van hun identiteit werden tijdens de bezetting zo’n 47.000 mensen hier in Kamp Amersfoort ondergebracht. De meesten zaten er tijdelijk: Joden, verzetsstrijders, ontduikers van de Arbeitseinsatz, gijzelaars, krijgsgevangenen, Jehova’s getuigen, politieke gevangenen, vermeende criminelen.

Sommigen hadden zich tegen de bezetter verzet, anderen werden als misdadig gezien omdat zij waren wie ze waren. Maar wat ze ook hadden gedaan, het deed er niet toe. Het resultaat was hetzelfde: ze werden hier opgesloten. Vaak mishandeld bij hun arrestatie, gemarteld bij hun ondervraging.

In Kamp Amersfoort werden de omstandigheden voor hen niet beter: honger, mishandeling, dwangarbeid, voor straf uren moeten staan in snijdende wind tot ze van uitputting omvielen. En niet te vergeten: een voortdurende dreiging om geëxecuteerd te worden, waarmee de bezetter acties van het verzet wilde vergelden. En een constante dreiging om afgevoerd te worden naar andere kampen voor dwangarbeid of naar een vernietigingskamp.

Onlangs promoveerde historicus Paul van de Water op de radicalisering van collaborateurs in de Tweede Wereldoorlog. Zijn boek *Collaboratie en geweld. Radicalisering en extremisme tijdens de Duitse bezetting* is een verzameling van levensgeschiedenissen van daders: mislukte ambtenaren die snel carrière wilden maken, mensen met een lange geschiedenis van geweld die zich overal voor lieten lenen, klaplopers voor wie het beulschap een twaalfde ambacht in een reeks van dertien ongelukken was.

Maar Van de Waters onderzoek gaat niet alleen over daders, het laat ook vooral zien wat mensen te wachten stond die volgens de bezetter in de weg stonden.

Jan de Vries was een postbode uit Zwolle, die werd beschuldigd van verspreiding van illegale blaadjes. Samen met zijn 20-jarige zoon Andries werd hij op 10 november 1944 gearresteerd en daarna zwaar mishandeld – zo werd hij verschillende keren tot stikkens toe met zijn hoofd onder water gehouden. Ook Andries werd mishandeld, nadat bleek dat hij zich aan de arbeidsdienst had onttrokken. Ze werden ruim twee weken na hun arrestatie overgebracht naar Kamp Amersfoort. En enkele dagen na aankomst werd Andries op 28 november 1944 geëxecuteerd in het kader van een vergeldingsactie.

Het verhaal van Jan en Andries vormt slechts een kleine alinea in Van de Waters proefschrift, dat ruim 500 pagina’s telt. Maar de alinea staat symbool voor een systeem. De stempels en pennenstreken in de dossiers van slachtoffers verhullen de totale willekeur waarmee mensen werden afgetuigd en vermoord. Een dagelijkse werkelijkheid, waarin met mensen werd gesleept alsof ze grofvuil waren - niet meer als mens werden gezien. Wie je ooit was geweest, deed er niet meer toe.

Hoe kan het zijn dat er in 2022 mensen in Nederland zijn die menen dat dit een tijdsperiode is waar ze graag onderdeel van hadden willen zijn? Het is tamelijk bizar dat ik ruim zeven decennia na de dood van Andries aan de keukentafel kon aanschuiven bij mensen die tot in het diepst van hun ziel menen dat ze erbij hadden willen zijn. Dat er mensen zijn die terugverlangen naar deze vermeende nationaalsocialistische heilstaat en die menen dat dit een goed alternatief is voor de open en vrije democratische rechtsstaat waarin wij nu leven.

Maar al interviewende kwam ik erachter dat bijna niemand het volle besef heeft van wat er allemaal is gebeurd. Aan de ene kant wordt nazi-Duitsland door hen bewonderd als een machtige natie van übermenschen, vrij van Joden, Sinti en Roma, mensen met een lichamelijke of psychische beperking, homoseksuelen. En tegelijkertijd deden geïnterviewden er alles aan om alle geweldsdaden, onderdrukking en de vernietigingen zoveel mogelijk te bagatelliseren, te relativeren, af te zwakken of zelfs te ontkennen. Soms omdat ze naar eigen zeggen niet konden geloven dat het allemaal echt gebeurd was, soms omdat ze iets anders op een hoekje van het internet hadden gelezen of gezien.

Ik zal hun argumenten niet herhalen. Maar als ik dan na zo'n gesprek voor mijn onderzoek naar huis reed, dacht ik altijd hoofdschuddend: hadden zij maar geschiedkundige boeken verzameld of documentaires gekeken, dan dachten ze er wel anders over. Het is een stuk makkelijker dwepen met een historische periode wanneer je er allemaal positieve predikaten op kan plakken die destijds helemaal niet van toepassing waren. En wanneer je kan wegkijken van het onrecht omdat je jezelf een rad voor de ogen hebt gedraaid en de echte feiten - dat wat ook hier op deze plek is gebeurd - niet onder ogen wilt zien.

Het leed van de slachtoffers mag niet worden gereduceerd tot een kleine alinea. We moeten daarom verhalen over het aangedane leed en onrecht blijven vertellen. Niet alleen aan elkaar, ook aan de volgende generaties. Want als zelfs aanhangers van extreemrechts anno 2022 het werkelijke verhaal niet willen kennen omdat het niet in hun wereldbeeld past, dan kunnen we concluderen dat de jaren 1940-1945 een periode was waar niemand, maar dan ook écht niemand, bij had willen zijn.